

Успенський собор міста Володимира: питання відновлення та реставрації

Місто Володимир неможливо уявити без духовних осередків культури. Сюди належать монументальні культові споруди, інтенсивне будівництво яких розпочалося у середині XII ст.

Насамперед, це було пов'язано з процесом феодального дроблення Київської Русі, що розпочався в першій половині XII ст. і утворенням самостійних князівств. У нових політико-адміністративних центрах виникла природна необхідність появи власних будівельних традицій та створення місцевої архітектурної школи.

У XII-XIII ст. Володимир був уже одним з видатних центрів кам'яного зодчества. За свідченням літописних, археологічних та архітектурних джерел у місті в цей час з певністю можна зареєструвати вісім цегляних храмів, збудованих у XII-XIII ст.

Найцікавішим серед храмів Володимира був і залишається Успенський собор. П. О. Раппопорт, який очолював архітектурно-археологічні роботи у Володимирі-Волинському, висловив припущення, що храм був споруджений між 1156 і 1160 роками [6, с. 105]. Про це свідчить й перша літописна згадка про Успенський собор, яка належить до 1160 р., коли Мстислав Ізяславич розписав його. А початок будівництва храму можна віднести до 1156 року. Саме з цього року Мстислав почав княжити у Володимирі [5, ствп. 484]. Закладка монументального міського собору, очевидно, була одним із перших актів його правління. Говорячи про смерть князя Мстислава, що настала 19 серпня 1170 р. літописець повідомляє, що він був похований «у святій Богородиці, в єпископії, що її він сам був спорудив у Володимирі» [5, ствп. 559]. Незалежно від конкретних дат дослідники сходяться на тому, що засновником храму можна вважати саме Мстислава Ізяславича, представника окремої династії володимирських князів, який остаточно об'єднав Волинське князівство з центром у місті Володимирі. За задумом князя, храм повинен був стати місцем вічного спокою для нього та його нащадків.

Успенським храм було названо не випадково. В другій половині XII ст. так іменували соборну церкву Києво-Печерської лаври, і храми, присвячені Успінню Богородиці, що почали зводити в багатьох столицях князівств.

На початку 1241 р. полчища хана Батия, спустошивши волинські міста, підійшли до Володимира. Монголо-татарська навала сплюндрувала місто, свідченням чого є численні знахідки кістяків, зброї, решток

згарищ. Руський літописець під 1241 р. зазначає, що у Володимирі не залишилося жодного живого мешканця. Церква святої Богородиці переповнена була трупами, інші церкви теж були переповнені тілами мертвих [5, ствп.788]. Без сумніву, це явне перебільшення, адже і після татаро-монгольської навали місто не втратило своєї соціально-економічної, політичної й духовної ролі.

Успенський собор теж хоч і зазнав грабежу внаслідок татаро-монгольської навали, але, вірогідно, зруйнованим не був. Це припущення опосередковано можна довести цілим рядом подій і фактів. Тут у 1271 р. був похований князь Василько Романович. «І положили його тіло в церкві святої Богородиці, в єпископії володимирській», – зазначив літописець [5, ствп. 869]. У соборі заповів свій престол у 1287 р. бездітний Володимир Василькович двоюрідному братові Мстиславу Даниловичу [5, ствп. 903]. 1289 р. князь Володимир був і похований [5, ствп. 927]. Отже, з усього сказаного видно, що Мстиславів храм і надалі залишався головним собором Волинської землі, водночас будучи усипальницею для княжої родини.

Нашадки Мстислава, які міцно утвердилися у Волинському князівстві, турбувалися про собор, вважали його своєю родовою святинею. Окрім богослужбового, собор мав велике державне значення. Тут підписувалися і скріплювалися клятвою на Хресті та Євангелії міждержавні угоди, проводилася коронація багатьох волинських князів. Стольний град Володимир викликав захоплення у сучасників.

Успенський собор був предметом гордості і піклування володимирських правителів протягом усього княжого періоду. Так, під 1288 р. в Галицько-Волинському літописі зазначається, які дари зробив храмові князь Володимир Василькович. «В єпископії ж, у церкві святої Богородиці образ Спаса великого він окував сріблом, і Євангеліє, списавши, він окував сріблом і дав свякій Богородиці, і Апостола списав апракос і свякій Богородиці дав, і начиння служебне позолочене з камінням дорогим Богородиці – таки він дав, і образ Спаса окований золотом, з дорогим камінням, поставив він у свякій Богородиці на пам'ять про себе» [5, ствп. 925]. Це лише один з багатьох фактів турботи володимирських князів про головну святиню міста.

Успенський собор продовжував діяти й у литовсько-руському періоді. Литовські правителі, що прийшли на зміну руським, теж не оминали Успенський собор своєю увагою. Так, Любарт Гедимінович додав до маєтків володимирської єпископії село Сушично з даниною грішми, медом, орною землею, мисливськими і рибальськими угіддями та іншими прибутками [2, с. 8-9]. Великий литовський князь Свидригайло Ольгердович

грамотою від 1444 р. підтвердив право власності Успенського собору на с. Купичів, а також с. Будятичі. Навіть польські королі – Казимир IV Ягелович та Сигізмунд I Казимирович у XV – початку XVI ст. підтверджували старі і нові пожалування цій церкві [7, с. 109].

У той же час Успенський собор зазнав і ряд бід. Так, історик XIX ст. О. І. Левицький, спираючись на запис у Супрасльському літописі під 1491 р., про напад заволзьких татар на Володимир, пише, що серед інших церков, була пограбована і Успенська [4, с. 48-49]. Лише через три роки вона була відновлена стараннями єпископа Вассіана [7, с. 110].

У результаті наїзду в 1565 р. на володимирську єпископію єпископа Холмського Феодосія Лазовського, а потім і його недбалства в час правління в єпископії церква святої Богородиці зазнала руйнувань і почала занепадати, але залишилась на старому місці. Діючий єпископ Борзобагатий, змушений був залишити свої володіння на користь нападника. Проте, заволодівши єпископією, Феодосій Лазовський не поспішав з ремонтом собору, а навпаки, розтринькував церковну казну, розорив церковні маєтки і навіть здійснював крадіжки храмового майна. І лише в останній рік свого правління, в 1588 р., під тиском Костянтина Острозького, єпископ Феодосій зобов'язався виділити кошти на ремонт святині [2, с. 10-11].

За життя Феодосія Лазовського вдалося зробити небагато. Його змінив єпископ Мелетій, який перед постригом у монаший чин служив військовим інженером при королі Сигізмунді Августі і набутий досвід будівельника йому знадобився. При єпископі Іпатію Потію (1593-1613 рр.) виконавцем робіт був влох (італієць) Францішек, який перебудував собор в ренесансному стилі, проте і він не завершив відбудову храму [3, с. 108].

Собор дуже постраждав у 1683 р., коли згоріло майже все місто [4, с. 68]. Після цієї нищівної пожежі єпископ Лев Зеленський розпорядився про проведення капітального ремонту храму. Як свідчить візитаційний опис 1695 р., собор уже був відбудований і мав усі атрибути згідно церковних канонів, проте в 1715 р. він знову згорів і кошти на його реставрацію в сумі 20 000 злотих виділив єпископ Лев Кишка [7, с. 117].

У 1753 р. за уніатського єпископа Теофіла Гodeбського Успенський собор зазнав капітальної перебудови, яка максимально наблизила його до типу костелу. Основною метою реконструкції собору було прагнення надати давньоруському храмові рис католицької культової споруди. В 1782 р. наступник Гodeбського, єпископ Симеон Млодський задумав ще більшу перебудову храму в латинському стилі. Проте коли почали з цією метою прорубувати в одному із стовпів храму таємний хід до проповідницької кафедри – стовп рухнув, а разом з ним і частина склепіння церкви. Після цього відправи в ній припинилися.

Наприкінці XVIII ст. приміщення храму використовувалось далеко не за призначенням. У 1797 р. у руїнах церкви був запасний хлібний магазин, цейхгауз, архів та інші господарські приміщення: сховища сіна, зерна і дров, а в притул до храму було споруджено хліви для худоби [7, с. 117-119]. На початку XIX ст. на храмі ще залишився цілим головний купол. У 1805 р. був зроблений ремонт церкви, розпочата відбудова стовпа, зроблені контрфорси біля північної стіни, але того ж року стовп знову впав. Архітектор Шельдер, що взяв підряд на цю роботу не міг провести реставраційні роботи. В 1808 р. був зроблений новий кошторис на ремонт собору, але далі справа не пішла. А тим часом храм продовжував руйнуватись. У 1829 р. впав головний купол, завалилось перекриття.

У 1839 р. архітектор Вейцлер зробив точний план собору з фіксацією зруйнованого стовпа і північної стіни, а також фасаду з показом варіанту реставрації куполів. Його проект пропонував коректну по відношенню до історичної пам'ятки форму реставрації, коли максимально зберігалися всі періоди побудови храму і не порушувався художній стиль останнього періоду – бароко [1, с. 91].

У тому ж 1839 р. волинський архітектор Михайловський запропонував свій варіант реставрації собору, зроблений за тим самим принципом збереження всіх будівельних нашарувань споруди, але декор у його проекті мав бути в стилі класицизму. В 1870 р. ще один проект зробив інженер-полковник О. Ертель. Цей проект втрачений.

Широке святкування ювілею 900-річчя Хрещення Русі і заснування Володимир-Волинської єпархії звернуло увагу шанувальників старовини на цю древню святиню. На 1886 р. собор був без купола, більша частина склепінь втрачена, збереглися лише бічні і західний фронтони. У 80-их рр. XIX ст. була організована комісія, до складу якої увійшли представники місцевої церковної влади, ентузіасти поновлення собору – члени Свято-Володимирського братства, яке мало за мету відновлення Успенського собору в його первозданному візантійському стилі та архітектор церковно-будівельного управління Юргенс. У її роботі брали участь запрошені київські вчені В. Б. Антонович, О. І. Левицький та російський архітектор А. В. Прахов. Комісією була розроблена методика вивчення давньоруської будівлі, проведені натурні дослідження пам'ятки.

Звіт про дослідження, підготовлений А. В. Праховим, був надісланий на розгляд Археологічної комісії Міністерства внутрішніх справ. У ньому було запропоновано залишити всі будівельні нашарування споруди і представлено програму оформлення будівлі у візантійсько-російському стилі.

1887 р. Міністерство внутрішніх прав після розгляду записки А. В. Прахова вирішило провести додаткові дослідження храму. 1888 р. архітектором М. Т. Преображенським у соборі розпочалися консерваційні роботи, у результаті яких було знайдено карниз з первісного давньоруського

храму, сліпі арки над ним і закомари вікна, в укусах якого залишилися орнаментальні фрескові розписи.

Ці відомості були доставлені архітекторам В. В. Суслову та Г. І. Котову. Останній на їх основі зробив у 1895 р. проект реконструкції храму, який був затверджений до виконання.

Розпочата в серпні 1896 р. реконструкція храму, радикально змінила його вигляд. Всі пізніші переробки XVI-XVII ст. були усунені, зовнішня паперть була розібрана. Собор був реконструйований у вигляді одноглавого храму і 17 вересня 1900 р. освячений [1, с. 91-94]. На церемонії, яка стала всенародним святом, були присутні члени Царського Дому. Вітальну телеграму надіслав імператор Микола II.

Отже, Успенського собору, який понад сто років являв собою руїну був остаточно відбудований лише на початку XX ст. З того часу і до наших днів він залишається святиною православних християн, пам'яткою архітектури України XII ст., входить до державного реєстру Національного культурного надбання (реєстраційний номер 803) і охороняється державою. Рішенням Священного Синоду Української Православної Церкви 3 травня 1996 р. була відновлена Володимир-Волинська єпархія і Успенський собор знову став кафедральним. Нині знаходиться в підпорядкуванні Української православної церкви Московського патріархату.

Література

1. Барер С. Д. Історико-архітектурний заповідник у м. Володимирі-Волинському. Комплексні наукові пошуки. Історична довідка. – Львів, 1985. – Т.П. – Кн. 2. – Вип. 1. – 206 с. // Архів Володимир-Волинського історичного музею (далі ВВІМ) – НДФ. – 1565/1.
2. Донесение виша урядового в том, как епископ Холмский Феодосий взял штурмом епископский замок и соборную церковь в городе Владимире. 15 сентября 1565 г. // АЮЗР. – Ч. I. – Т. I. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России (1481–1596 гг.) / Под ред. Н.Д.Иванишева. – К.: Университетская типография, 1859. – 641 с. – № 4. – С. 7–12.
3. Колосок Б. Успенський собор і влох Францішек // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 107–108.
4. Левицкий О. И. Историческое описание Владимиро-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII в. кн. Мстиславом Изяславичем. – К.: Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисавет. ул., соб. д., 1892. – 132 с.
5. Полное собрание Русских летописей. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 2. – 938 стлб.
6. Рапопорт П. А. Русская архитектура X – XIII вв. // САИ. – Вып. Е 1–1–47. – Л.: Наука, 1982. – 136 с.
7. Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. Исторический очерк. – Почаев: Типография Почаевско-Успенской Лавры, 1893. – 288 с.